

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

YUXARI SİNİF ŞAĞİRD LƏRİNDƏ TƏŞKİLATÇILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI ÜZRƏ İŞİN SİSTEMİ

İxtisas: 5804.01 - Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və
təhsilin tarixi
Elm sahəsi: Pedaqogika

Həmidə İsgəndər qızı Qasımova

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Naxçıvan - 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Akif Nurağa oğlu Abbasov

Rəsmi opponetlər: pedaqoji elmlər doktoru, professor
Həsən Bayram oğlu Bayramov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Vidadi Paşa oğlu Bəşirov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mahir Xanlar oğlu Xəlilov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.40 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: _____ pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
İsmayıl İsrafil oğlu Əliyev

Dissertasiya şurasının elmi katibi: _____ pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Qızıltac Tarıverdi qızı Şahbazova

Elmi seminarın sədri: _____ pedaqoji elmlər doktoru, professor
Ləzifə Nağı qızı Qasımova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Təhsilin modernləşdirilməsi məktəbli şəxsiyyətinin qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyin və təşkilati keyfiyyətlərlə təmin etməyin səmərəli yollarını və vasitələrini müəyyənləşdirməyi vacib bilir. Bilik və bacarıqlara yiyələnmə prosesinin sürəti, dərinliyi, rahatlığı və gücü insanın mənsub olduğu qabiliyyətlərdən asılıdır.

Yaşından, vəzifəsindən, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyindən asılı olmayaraq hər bir şəxs təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Təşkilatçılıq qabiliyyətinə yiyələnmə şəxsiyyətin fəallığına dəlalət edir.

Ailədə valideynlər, ailənin digər yaşlı üzvləri, uşaq bağçasında tərbiyəçilər, ümumtəhsil, ali və orta ixtisas məktəblərində müəllimlər bu istiqamətdə təhsilalanlarla iş aparırlar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev demişdir: *“Uşaqlarımızın hərtərəfli şəxsiyyət və ölkəmizin layiqli vətəndaşı olaraq formalaşmaları müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət uşaq siyasətinin aparıcı istiqamətini təşkil edir”*¹

Yuxarıdakı iqtibasdan görüldüyü kimi, Azərbaycan ölkə Prezidenti uşaqların, o cümlədən şagirdlərin öz istedadlarını nümayiş etdirmələri, hərtərəfli şəxsiyyət və ölkəmizin layiqli vətəndaşı olaraq formalaşmaları üçün təhsil müəssisələrində və ailələrdə lazımı şəraitin yaradılmasını vacib bilir. Bu mənada məktəblilərdə, o cümlədən yuxarı sinif şagirdlərində müstəqillik, təşəbbüskarlıq, ümumi fəallıq və idrak fəallığı inkişaf etdirilməli, onlarda təşkilatçılıq qabiliyyətləri formalaşdırılmalıdır.

Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin səmərəli şəkildə formalaşdırılması üçün aşağıdakılar vacibdir:

1. Müəllim, hər şeydən əvvəl özü təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik olmalıdır ki, şagirdlərə nümunə göstərə bilsin.

---

¹ Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin Uşaqların ikinci ümumrespublika Forumunun iştirakçılarına müraciəti. Bakı, 16 noyabr 2011-ci il

2. Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin strukturu və komponentləri aydın başa düşülməlidir.

3. Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması modeli aydın təsəvvür edilməlidir.

4. Müəllimlər şagirdlərin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasının psixoloji-pedaqoji şərtlərinə bələd olmalıdırlar.

Yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə pedaqoji rəhbərlik həyata keçirilməlidir.

Məlum olduğu kimi, bacarıq və qabiliyyətlər anadangəlmə olmur və ola da bilməz. Onlar sonradan həyatda məqsədyönlü, sistemli və fasiləsiz iş nəticəsində qazanılır. Bu qabiliyyətlər arasında təşkilatçılıq qabiliyyətləri özünəməxsusluğu və gərəклиyi baxımından seçilir.

Təşkilatçılıq qabiliyyəti təşkilatçılıq fəaliyyətinə qabillik deməkdir.

Təşkilatçılıq qabiliyyətləri kommunikativ qabiliyyətləri, praktik ağılı və təfəkkürü özündə birləşdirir. Bu qabiliyyətlər ona başqalarını hərəkətə gətirmək və fəallaşdırmaq, tapşırılan işi (məktəbdə dəyirmi masanı, müzakirə və disputu, ekskursiyanı həyata keçirmək və s.) yaxşı təşkil edə bilmək üçün lazımdır.

Təşkilatçılıq qabiliyyətləri şəxsiyyət qabiliyyətlərinin ümumi quruluşunu təşkil edən keyfiyyətdir. Təşkilatçılıq qabiliyyəti təşkil etmək, yəni başqa adamların səylərini hər hansı vəzifənin yerinə yetirilməsinə istiqamətləndirmək bacarığında öz ifadəsini tapır.

Təşkilatçılıq qabiliyyətləri kollektivin psixologiyasını bilməyi tələb edir. Yaşlı adamların, böyüklərin təcrübəsindən bəhrələnən şagirdlər öz yaradıcı təşkilatçılıq qabiliyyətlərini təzahür etdirmək imkanı qazınırlar, hələ orta təhsil illərində ikən praktik təcrübəyə yiyələnirlər. Bu mənada ailədə və məktəbdə təhsil və tərbiyə sistemində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması önəmli yer tutmalıdır. Bu sahədə təlim prosesi və sinifdən xaric tədbirlərin rolu böyükdür.

Beləliklə, *tədqiqatın aktuallığı* bir sıra səbəblərdən irəli gəlir. Birincisi, dövlət də, cəmiyyət də təşkilatçılıq qabiliyyətlərinə malik şəxslərin təşəkkül tapıb formalaşmasında maraqlıdır. İkincisi,

respublikamızda təhsilalanlarda təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə tədqiqatlar aparılmamışdır. halbuki buna ehtiyac vardır. Üçüncüsü, təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması işinin səmərəli həyata keçirilməsinin təşkili üçün zəruri ədəbiyyat, metodik vəsait lazımdır.

Problemin aktuallığını nəzərə alaraq dissertasiya mövzumuzu belə müəyyənləşdirdik: “Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin sistemi”.

Tədqiqatın obyektı – yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətləridir.

Tədqiqatın predmeti – X-XI sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması prosesidir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin sistemini yaratmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri. Tədqiqatın qarşısında aşağıdakı vəzifələr dayanmışdır:

1. Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin nəzəri və təcrübi məsələlərini aydınlaşdırmaq.

2. Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin pedaqoji və psixoloji əsaslarını işləmək.

3. Şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması problemi baxımından mövcud ədəbiyyatı təhlil etmək.

4. Təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin imkanlarını müəyyənləşdirmək və həyata keçirilməsi yollarını diqqət mərkəzinə gətirmək.

5. Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işə pedaqoji rəhbərlik məsələlərinə aydınlıq gətirmək.

6. Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri barədə məlumat vermək.

Tədqiqatın metodları. Araşdırmalar zamanı aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir: nəzəri təhlil, müşahidə, müsahibə,

sorğu, söhbət, induksiya və deduksiya, məktəb sənədlərinin, yuxarı sinif şagirdlərinin yaradıcılıq məhsullarının öyrənilməsi və təhlili, pedaqoji eksperiment (3 mərhələdə aparılmışdır: müəyyənəddici, öyrəddici və yoxlayıcı).

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Təşkilatçılıq qabiliyyətləri şəxsiyyətin zəruri qabiliyyətlərindən biridir.

2. Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə tərbiyəvi və maarifləndirici işlərə ailədə başlansa da, bu istiqamətdə məqsədyönlü, sistemli iş məktəbdə - təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə davam etdirilir.

3. Şagird özünüidarə orqanları X-XI sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasının etibarlı vasitəsidir.

4. Pedaqoji rəhbərliyin səmərəli təşkili yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasının zəruri şərtidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

-“təşkilatçılıq qabiliyyəti”, “yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətləri” anlayışlarının məzmunu, mahiyyəti haqqında elmi təsəvvür konkretləşdirilmişdir;

-yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin strukturu əsaslandırılmış və onların komponentlərinin məzmununa aydınlıq gətirilmişdir.

-yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin onların temperamentindən, sosial-psixoloji tipindən asılılığı, fəaliyyətin istiqaməti müəyyənləşdirilmişdir.

- yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasının pedaqoji-psixoloji şərtləri diqqətə çatdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Əsərdə irəli sürülən fikirlər, elmi müddəalar pedaqogika nəzəriyyəsini yeni ideyalarla zənginləşdirəcək, yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin səmərəli şəkildə formalaşdırılması işinin elmi əsaslar üzərində qurulmasına imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, problem X-XI sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin təşəkkül tapıb

inkişaf etdirilməsinə doğru istiqamətlənmişdir. Dissertasiyada öz ifadəsini tapmış iş sistemi, əsas ideyalar, tədqiqatın nəticələri məktəblilərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin səmərəli şəkildə formalaşması sahəsində ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kollektivlərinə, fənn müəllimlərinə sinif rəhbərlərinə, direktorun tərbiyə işləri üzrə müavininə öz köməyini göstərəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiya və tətbiqi. Təklif olunan iş sistemi Gəncə şəhər 15 nömrəli ümumtəhsil məktəbində tətbiq edilmişdir. Dissertasiyada nəzərdən keçirilən problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının məsləhət bildiyi jurnallarda 7 məqalə (o cümlədən 2 məqalə xaricdə) nəşr olunmuşdur. İddiaçı, həmçinin 6 beynəlxalq və respublika elmi konfransında məruzələrlə çıxış etmiş, məruzələrin tezisləri (o cümlədən 1 konfrans materialı xaricdə) nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsi.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya girişdən, 7 paragrafı özündə birləşdirən 2 fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə problemin aktuallığı əsaslandırılmış, işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, müdafiyyə çıxarılan müddəalar, elmi yeniliyi, tədqiqatın metodoloji əsasları, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, istifadə olunmuş tədqiqat metodları öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın I fəslı **“Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin nəzəri məsələləri”** adlanır. Bu fəsil 3 paraqrafdan ibarətdir. **“Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin pedaqoji əsasları”** adlı birinci paraqrafda ilk növbədə “qabiliyyət” nədir?” sualına cavab axtarılır. Göstərilir ki, şəxsiyyətin bir sıra fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri vardır. Onlardan biri də qabiliyyətdir. Bu anlayışın mahiyyətinə aydınlıq gətirmək üçün “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nə, professorlar Ə.S. Bayramov və Ə.Ə. Əlizadənin, M.C. Məhərrəmovun fikirlərinə müraciət edilir. Daha sonra “təşkilatçı” və “təşkilatçılıq” “təşkilatçılıq bacarığı”, “təşkilatçılıq qabiliyyəti” anlayışının izahı verilir.

İddiaçı təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə bağlı müxtəlif fikirləri (Ə.Ə. Ağayevin, Ə.X. Paşayev və F.A. Rüstəmovun, L.N. Qasımova və R.M. Mahmudovanın, V.Q. Kutsenkonun, V.A. Slastenin, İ.F. İsayev, A.İ. Mişşenko və E.N. Şiyanova və b.-nın) nəzərdən keçirdikdən sonra özü bu anlayışa tərifi verir: yuxarı sinif şagirdinin təşkilatçılıq qabiliyyətləri dedikdə, onun təşkilatçılıq işinə yararlı olduğunu sübuta yetirən, təşkilatçılıq kimi mühüm vəzifəni, təşkilətmə işini uğurla yerinə yetirə bilməsi, düzgün seçilmiş vasitələrin köməyiylə və çox vaxt itirmədən məqsədinə çatması anlaşılmalıdır.

Dissertasiyada qeyd olunur ki, şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin lazımi səviyyədə tərbiyə olunması üçün *ilk növbədə* müəllim-şagird münasibətləri düzgün qurulmalıdır. *İkincisi*, yuxarı sinif şagirdləri pedaqoji prosesin bərabərhüquqlu üzvləri kimi nəzərdən keçirilməlidir. Pedaqoji kollektivin üzvləri məktəblilərə pedaqoji prosesin yalnız obyektı kimi deyil, eyni zamanda subyektı kimi yanaşmalıdırlar.

Göstərilir ki, təşkilatçılıq qabiliyyətləri iki formada özünü göstərir. *Əvvəla*, özünüidarə orqanlarının fəaliyyətini təşkil etmək, şagird kollektivini möhkəmləndirmək qabiliyyəti. *İkincisi*, öz fəaliyyətini düzgün qurmaq qabiliyyətləri: öz işini lazımınca planlaşdırmaq bacarığı, işgüzarlıq, səliqəlilik, dəqiqlik, özünənəzarət.

Dissertasiyada təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasının aşağıdakı mərhələləri öz əksini tapmışdır:

1) kollektiv fəaliyyət prosesində təşkilatçılıq vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı təşkilatçılıq qabiliyyətlərinə yiyələnmənin vacibliyinin şagirdlər tərəfindən dərk olunması;

2) təşkilatçılıq fəaliyyətlərinin məqsədinin müəyyən edilməsi;

3) təşkilatçılıq fəaliyyətinin elmi əsaslarının aydınlaşdırılması;

4) fəaliyyətin başlıca struktur komponentlərinin müəyyən edilməsi;

5) əməliyyatların yerinə yetirilməsinin daha səmərəli ardıcılığının aşkarlanması. Fəaliyyətin modelinin (*alqoritminin*) qurulması.

6) daha çox tapşırıqların verilməsi. Bu zaman müəllim-təşkilatçı tərəfindən nəzarət həyata keçirilir.

7) yerinə yetirilmiş tapşırıqların birgə təhlili və alınmış nəticələrin qiymətləndirilməsi;

8) şagirdlərdən təşkilatçılıq fəaliyyətləri məlumatlarını müstəqil yerinə yetirmək bacarıqları tələb edən tədbirlərin həyata keçirilməsi;

9) kollektiv fəaliyyət prosesində yerinə yetirilmiş təşkilatçılıq fəaliyyətlərinin müstəqil təhlili və alınmış nəticələrin qiymətləndirilməsi;

10) fəaliyyətin daha mürəkkəb növlərində yeni, daha mürəkkəb bacarıqlara yiyələnmək üçün fəaliyyətin yerinə yetirilməsi zamanı müəyyən qabiliyyətlərdən istifadə olunması və s.

I fəslin ikinci paragrafı ***“Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin psixoloji əsasları”*** adlanır. Bu paragrafda nəzərdən keçirilən məsələlər bunlardır: Təşkilatçılıq qabiliyyətləri insan qabiliyyətlərinin ümumi strukturunun vacib tərkib hissəsidir. Təşkilatçılıq fəaliyyəti onun üç komponentinin

qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir: 1) şagirdin təşkilatçı kimi öz özünü təşkil etməsi; 2) təşkilatçı məktəblinin şagird yoldaşlarının fəaliyyətini təşkil etməsi; 3) təşkilatçı şagirdin bu və ya digər fəaliyyəti təşkil etməsi.

Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi işləri aşağıdakıları əhatə etməlidir: vəzifələri müəyyənləşdirmək, qüvvələri və resursları bölüşdürmək, başqalarının və özünün fəaliyyətini təşkil etmək, optimal planlaşdırmaq, səyləri və mümkün nəticələri ölçmək, vaxtında və balanslaşdırılmış qərarlar qəbul etmək, peşəkar ünsiyyət qurmaq, özünü idarə etmək, öz səmərəliliyini, nəzarətəməni həyata keçirmək. .

Təşkilatçılıq səriştəsinə malik olmaq şəxsiyyətə bir tərəfdən hələ ümumtəhsil məktəbində oxuduğu zaman şagird kollektivinin təşkilində, sinifdən xaric tədbirlərin təşkilində; digər tərəfdən, gələcək müstəqil həyatda, kollektivə rəhbərlik edərkən ona lazım olur. Təşkilatçılıq səriştəsi qazanmaqla məktəblilər lider kimi formalaşa bilir, yoldaşları arasında vəzifələri düzgün bölüşdürürlər. Bundan başqa, verdiyi tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarət etməyi bacarırlar. Şagird qarşıda dayanan məqsədə yetmək üçün əzmkarlıq göstərir.

Təşkilatçı müvafiq idarəetmə metodları və fəndlərinə yiyələnməli, özünü ədalətli aparmamalıdır. O, təşkilatçılıq və rəhbərlik üslubuna yiyələnəlidir. Mövcud ədəbiyyatda rəhbərlik üslubunun bir neçə tipini fərqləndirirlər. Daha çox üç növün üzərində dayanılır: 1. Direktiv. Bu tipə həm də avtoritar rəhbərlik üslubu deyirlər. 2. Demokratik. 3. Liberal.

Direktiv idarəetmə üslubu belədir ki, təşkilatçı qərarları özü təkbaşına qəbul edir; demokratik üslub zamanı təşkilatçı yoldaşları ilə məsləhətləşir. Liberal üslub şəraitində qərarlar digər şagirdlər tərəfindən qəbul olunur. Təşkilatçı təşəbbüskarlıq göstərmir.

Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətləri fəaliyyətin ayrı-ayrı növlərində təşəkkül tapır. Özünü idarə orqanlarına üzv olmaqla onlar daha fəal olurlar. Sinif və məktəb şagird özünü idarəsinin inkişafı müəllim, məktəb rəhbərləri, ictimai təşkilatlar

tərəfindən istiqamətləndirildiyi və müdafiə olunduğu təqdirdə səmərəli olur.

Yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin struktur komponentləri aşağıdakılardan ibarətdir: idraki, emosional-iradi, davranış xarakterli. Bunların hər biri özünəməxsus məzmunu malikdir. Məktəblilərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərini formalaşdırmaqdan ötrü onların şəxsiyyət keyfiyyətləri, xüsusən temperamentinin tipləri, şəxsiyyətin sosial-psixoloji tipi, məktəblilərin arzu və istəkləri, tələbatları, istiqamətləri nəzərə alınmalıdır.

Tədqiqat zamanı şagirdlərdə təşkilatçılıq bacarıqlarının inkişafı səviyyəsini qiymətləndirmək üçün bir sıra *meyarlar* əsas götürülmüşdür. Onları qeyd edək: fəallıq, təşəbbüskarlıq, müstəqillik, səriştəlilik, təşkilatçılıq bacarığının olması, ünsiyyətçilik, səmərəlilik, çeviklik, cəldlik, inadkarlıq, özünü idarəetmə, müşahidə.

Şagirdlərdə təşkilatçılıq bacarıqlarının formalaşdırılması bir sıra *şərtlərlə* bağlıdır.

Kollektivin işində yüksək göstəricilərə nail olmaqdan ötrü şagird təşkilatçılıq qabiliyyətinə yiyələnməlidir. Pedaqoji ədəbiyyatda bu xüsusda üç növ təşkilatçılıq qabiliyyətini qeyd edirlər.

1. Təşkilatlanma. Özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- psixoloji seçicilik – şəxsiyyətlərarası münasibətlərin zəruri məqamlarına diqqət yetirmək bacarığı, lider və fəaliyyətə qoşulanların emosional vəziyyətlərinin əlverişliliyi, özünü başqasının yerinə qoymaq bacarığı;

-təşkilatçının praktik problemlərin həllindən ötrü üzvü olduğu şagird kollektivinin psixoloji vəziyyətinə dair məlumatlara yiyələnməsi;

2. Emosional-iradi icra - təsir etmək bacarığı, iradə və emosiyalarla şagird yoldaşlarına təsir göstərmək qabiliyyəti. Aşağıdakı amillər nəzərdə tutulur:

• enerjililik, iştirakçıların fəaliyyətini onların istəklərinə uyğun istiqamətləndirə bilmək, şagirdləri məqsədə doğru irəliləməkdə istək, inam və nikbinliklə əhatə etmək bacarığı;

•öz fəaliyyətini tənqidi qiymətləndirmək, iştirakçıların fəaliyyətində planlaşdırılan proqramdan kənarlaşmaları aşkara çıxarmaq və adekvat qiymətləndirmək bacarığı;

• tələbkarlıq, iştirakçılara tələblərin psixoloji durumun yaxşı olması baxımından müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi ilə öz problemlərinin həllinə nail olmaq bacarığı.

3. Təşkilatçılıq fəaliyyətinə meyl, yəni motivasiya amillərindən başlayaraq fəal həyat mövqeyinə yiyələnmə ilə başa çatan təşkilati fəaliyyətə hazır olmaq.

4. Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin struktur komponentləri (bilik, bacarıq, motivasiya, dəyərli münasibət, şəxsi keyfiyyətlər, özünü tərbiyə etmək bacarığı) təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin meyarlarını müəyyən edir.

Təşkilatçılıq fəaliyyətini səmərəli aparmaqdan ötrü şagird mühüm xarakter əlamətlərinə malik olmalıdır ki, başqaları, məktəblilər, sinif yoldaşları tərəfindən qəbul olunsun.

I fəslin üçüncü paragrafı ***“Şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması problemi baxımından mövcud ədəbiyyatın təhlili”***nə həsr olunmuşdur. Bu paragrafda T.M. Muradovanın “Pedaqoji təmayüllü orta ixtisas məktəbi tələbələrinin kiçikyaşlı məktəblilərlə dərscənkənar işə hazırlanması”; S.V. Oskinanın “Məktəb şagird özünüidarəsi prosesində böyük yeniyetmə yaşlılarda təşkilatçılıq bacarıqlarının formalaşdırılmasının pedaqoji şərtləri”; V.Q. Suranovun “Tələbə klubunun fəaliyyəti sistemində pedaqoji ali məktəb tələbələrində təşkilatçılıq səriştəliyyətinin formalaşdırılması”, S.V. İvanovun “Pedaqoji kollecdə gələcək sinif müəllimlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasının psixolo-pedaqoji şərtləri” mövzularında dissertasiyaları, A. Nikitçenkonun psixologiya üzrə “Sinif kollektivinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına təsiri” adlı əsəri təhlilə cəlb edilmişdir. Mövcud ədəbiyyatın araşdırılması göstərdi ki, təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması problemi tədqiqatlara bu və ya digər dərəcədə cəlb olunsu da, onun yenidən tədqiqinə ehtiyac vardır.

Dissertasiyanın II fəslı ***“Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin təcrübi***

məsələləri” adlanır və 4 paraqraftan ibarətdir. Fəslin **“Təlim prosesində yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin imkanları və həyata keçirilməsi yolları”** adlı birinci paraqrafında aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilir: Təlim prosesi yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə imkan və şərait yaradır. Bu baxımdan ayrı-ayrı fənlərin imkanlarından istifadə olunur. Məktəblilərdə təşkilatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini vurğulayan pedaqoq və psixoloqlar daha çox onun (*təşkilatçılıq qabiliyyətinin*) xüsusiyyətlərinə diqqəti yönəldirlər.

Təlim prosesi ilə bağlı təşkilatçı şagirdin gördüyü işlər:

1. Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinə arxalanaraq, zəif oxuyan, təlimdə yetirməyən şagirdlərə köməyi təşkil edir. O, dərslərində müvəffəqiyyət qazanmış, əla və yaxşı qiymətlərlə oxuyan şagirdləri bu və ya digər şagirdə təhkim edir ki, onların da yaxşı oxumasına nail olunsun. Bu məqsədlə həm də müəllimin köməyindən bəhrələnir.

2. Dərslərdə nadinclik edən, “Şagirdlər üçün qaydalar”ı yerinə yetirməyən məktəblilər arasında iş aparır, bu məqsədlə nümunəvi şagirdlərin köməyindən faydalanır.

3. Əla və yaxşı qiymətlərlə oxuyan şagirdlərin zəif və təlimdə yetirməyən sinif yoldaşları ilə işinə nəzarət edir.

4. Görülmüş işlərin hansı səviyyədə səmərəli olduğu müzakirə edilir.

Təlim prosesinin səmərəli olmasından ötrü müəllim biliklərin ötürülməsi funksiyasının azalmasını və şagirdlərin müstəqillik nisbətinin artırılmasını diqqət mərkəzində saxlamalıdır. İdeal təlim nəticəsi tələbələrin idrak problemlərini həll etmək, onların həlli üçün məqsədləri formalaşdırmaq, adekvat yollar axtarmaq və tapmaq, nəzarəti həyata keçirmək, onların təhsil və idrak fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsinə nail olmaq, fəaliyyətlərinin şərtlərini, prosesini və nəticələrini qiymətləndirmək hesab edilə bilər. Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin inkişafında ən yüksək nailiyyət özünütəhsillə bağlı bacarıqların formalaşdırılmasıdır.

Bir çox hallarda bütün təlim prosesinin təşkilatçısı kimi yalnız müəllim özü çıxış edir. Yuxarı sinif şagirdləri isə idrak fəaliyyətinin

sərt tənzimlənməsinə alışı və onun müstəqil təşkilinə zəif hazırlaşır.

Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üçün təlim prosesinə şagirdlərə təşkilatçılıq bacarıqlarının əhəmiyyətini lazımcına anlamağa kömək göstərən, X-XI sinif şagirdlərinin fəal mövqeyinin təzahürü üçün şərait yaradan, onların təhsil fəaliyyətinin təşkili zərurətini müəyyənləşdirən xüsusi üsulları daxil etmək lazımdır.

Ən vacib təşkilatçılıq qabiliyyətlərindən biri həlli bütün idrak fəaliyyətinə tabe edilməli olan bir təhsil vəzifəsini aydın şəkildə təsəvvür etməkdən ibarətdir. Lakin bəzən bu cəhət diqqətdən yayınır. Müəllim sinifdə çox vaxt, öz işini dərslərin tərbiyəvi məqsədini və ən əsası, onun həlli üsullarını göstərmədən, şagirdləri yalnız tədris materialı ilə tanış etməklə öz vəzifəsini məhdudlaşdırır. Halbuki bilikləri möhkəmləndirmək üçün müxtəlif növ məşqlərdən istifadənin səbəbləri məktəbli oğlan və qızlara aydın olmalıdır. Onlar materialın daha dərinə başa düşülməsi üçün praktik işin əhəmiyyətini anlamalıdır. Ayrı-ayrı fənlər üzrə dərslərdə təlim fəaliyyətinin zəruriliyini, yetərliliyini bilən şagird, təbii ki, onun səmərəliliyi qayğısına qalacaq, vaxtdan daha qənaətlə istifadə etməyə çalışacaq.

Əsas təşkilatçılıq xassələrinin inkişafından ötrü müəyyən potensiala malik olan fənlər arasında Fiziki tərbiyə və Çağırışa qədərki hazırlıq fənləri özünəməxsus yer tutur. Ümumtəhsil məktəblərində Çağırışa qədərki hazırlıq üzrə məşğələlər yalnız X və XI siniflərdə, şagirdlər müstəqil həyatın astanasında olduqları bir dövrdə həftədə 2 saat olmaqla tədris edilir, məktəbliləri müqəddəs vəzifələri olan Vətənin müdafiəsinə hazırlayır.

Çağırışa qədərki hazırlıq fənni aşağıdakı istiqamətlər üzrə öyrənilir: 1. Dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları. 2. Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi. 3. Tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları.

Seçib ayırdığımız “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi”, “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili İntizam Nizamnaməsi” və s. mövzular dərslərin birinci bölməsinə (“Dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları”); “Əsgərin döyüşdə vəzifələri”, “Əsgərin döyüşdə

hərəkətləri”, “Əsgərin hücumda hərəkətləri”, “Əsgərin müdafiədə hərəkətləri” mövzuları dərslinin ikinci bölməsinə daxildir.

XI sinifdə də “Çağırışaqədərki hazırlıq” fənninin tədrisinə həftədə 2 saat vaxt ayrılır.

Bu sinifdə “Çağırışaqədərki hazırlıq” fənni üzrə aşağıdakı mövzular diqqət mərkəzində saxlanmışdır: 1. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ümumqoşun Nizamnamələrinin ümumi müddəaları. 2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi. 3. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi.

Həmin mövzular üzrə aparılan işlərlə dissertasiyada yaxından tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiyada nəzərdən keçirdiyimiz problem baxımından X və XI siniflərdə tədris olunan Fiziki tərbiyə fənni də zəngin imkanlar verir. “Çağırışaqədərki hazırlıq” fənnindən fərqli olaraq Fiziki tərbiyə fənni I-XI siniflərdə hər həftə 2 saat olmaqla keçilir. Biz yalnız X-XI siniflərin ”Fiziki tərbiyə” dərslini il tanış olduq. Biz X sinif dərslini üzrə “Hərəkəti qabiliyyətlər və onların inkişaf metodları” və “Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin özünü müdafiə hazırlığı” mövzuları üzərində dayandıq, həmin mövzular üzrə məşğələlərdə iştirak etdik.

XI sinif dərslini üzrə seçdiyimiz mövzular bunlar idi: 1. Fiziki hərəkətlərlə məşğul olan zaman şagirdin özünə nəzarəti. 2. Şagirdlərin özünü müdafiə elementləri.

Müəllim dərstdə belə bir cəhətə diqqəti yönəldir ki, təşkilatçı şagird öz sağlamlığına fikir verməklə yanaşı bu və ya digər məktəblinin müəllimi və valideyni kimi sinif yoldaşının sağlamlığını da istəməli, bunun qayğısına qalmalıdır. O, özünə nəzarət gündəliyi tutmaqla yanaşı sinif yoldaşlarında da belə bir gündəliyinin olmasına çalışmalıdır.

II fəslin ikinci paragrafında **“Sinifdən xaric tədbirlərdə yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin imkanları və həyata keçirilməsi yolları”** üzərində dayanılır. Bu paragrafda deyilir: **“Sinifdən xaric tədbirlər təşkil olunarkən X-XI sinif şagirdlərinin müstəqillik, təşəbbüskarlıq, yenilik və təfəkkürün**

ekscentrikliyi dərəcəsini qiymətləndirmək vacibdir. Müəllimin yalnız baş mentor və yaxud peşəkar məsləhətçi rolunu oynaması yaxşıdır”.

Sinifdənxaric işin daha çox yayılmış formaları fərdi, qrup halında və kütləvi ola bilər. Eksperimentə cəlb edilən ümumtəhsil məktəblərinin X-XI sinif şagirdləri ilə aşağıdakı tədbirlərin keçirilməsi diqqət mərkəzində idi.

Söhbətlər: “Baş komandan Vətən müharibəsindəki qələbənin təşkilatçısı və ilhamvericisi idi”, “ Zəfər bayramı”, “Azərbaycan Bayrağı günü”, “Milli adət və ənənələrimiz”, “Milli Qəhrəmanlarımızın nümunəsində tərbiyə olunaq”, “Vətən müharibə qəhrəmanlarımıza bənzəyək”, “Kimə ərə getməli, kimlə evlənməli” və s.

Eksperimentə cəlb olunmuş Gəncə şəhər 15 nömrəli məktəbdə şagirdlərdən İ. Həsən və M. Sabirin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin səviyyəsi yüksək idi. Onlar ümumməktəb və təhsil aldıkları sinfin şagirdləri ilə aparılan təlim-tərbiyəvi işlərdə fərqlənirdilər. Həsənlə Sabirin köməyi, təşkilatçılıqları ilə bir çox şagirdlərin təlimə münasibətində müsbət irəliləyişlər baş vermişdi. Başqa sözlə, onlarda təlimə maraq yaranmışdı. Həmin şagirdlər dərslərinə hazırlaşır, dərslərdə özlərini yaxşı aparırdılar.

Bir çox sinifdənxaric tədbirlər yuxarıda adları çəkilən şagirdlərin təşkilatçılıqları ilə yüksək səviyyədə keçirilirdi. “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” mövzusunda söhbəti nümunə gətirmək mümkündür. Təşkilatçı şagirdin təşəbbüsü ilə söhbəti aparmaq məktəbli Nazimə tapşırılmışdı. Müəllimlər, məktəblilər tədbirə dəvət olunmuşdular, elan yazılmışdı, məktəbin foyesində Milli Qəhrəmanların şəkillərindən ibarət sərgi düzəldilmişdi. Söhbətin mətni təşkilatçılar tərəfindən gözdən keçirilmişdi. Tədbirdə dinləyicilərin fəallığı təmin edilmişdi: çıxışlar edir, suallar verirdilər. Söhbət zamanı qeyd olundu ki, Milli Qəhrəmanların bəziləri canlı əfsanəyə, nümunə mənbəyinə çevrilərək, dünyalarını dəyişmişlər. Bəziləri isə, sağdır, müxtəlif təşkilatlarda, idarə və müəssisələrdə, sənaye obyektlərində çalışırlar. Biz milli qəhrəmanlardan, Vətən müharibəsi qəhrəmanlarından, döyüşlərdə fərqlənən şəxslərdən ibrət götürməliyik.

Tədbirdən sonra söhbəti aparan şagirddən öyrəndik ki, bu söhbətin planını o, təşkilatçı-şagirdlə birlikdə tutub. Təşkilatçı şagird F. Vəli məsləhət görüb ki, söhbət zamanı vurğulayım ki, hər bir vətəndaşımız, o cümlədən biz şagirdlər Azərbaycanın Milli Qəhrəmanlarını, Vətən Müharibəsi Qəhrəmanlarını və iştirakçılarını, şəhidlərimizi və qazilərimizi yaxından tanımalıyıq. Haqqında söz açılanlar bizim rifahımız, Azərbaycanın müstəqilliyi, azadlığı və ərazi bütövlüyü uğrunda müharibə meydanına atılmışlar. Biz onların keçdikləri həyat yoluna nəzər salaraq, qəhrəmanlıq dərsləri almalıyıq.

Şagird konfranslarında çıxışlar: “İdeal oğlanın (qızın) portreti”, ““Yaxşı dostu necə təsəvvür edirəm”, “Azərbaycanın oğul və qızları Vətən müharibəsi cəbhələrində”, “Düşməmə aman vermək olmaz” və s.

Disputlar: “Kimi xoşbəxt insan hesab etmək olar?”, “İnsan münasibətlərində gözəllik”, “Evdəki rahatlıq”, “Gözəl həyat! Bu nə deməkdir?”, “Təhlükəsiz ünsiyyət” və s.

Sinifdən xaric işlər X-XI sinif şagirdlərinin fəaliyyətini stimullaşdırır, onların təşəbbüskarlığını və yaradıcılığını inkişaf etdirir. Həmin iş formalarının səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, təşkilatçı şagirdlər öz təcrübələrini həmyaşıdlarına, sinif şagirdlərinə ötürdükdə, qarşılıqlı öyrənmə prinsipi onlarda ən tam şəkildə həyata keçirilir. Bu, kollektivin təlim-tərbiyəvi və təhsil funksiyalarını reallaşdırmağın önəmli yollarındandır.

Müəllimlər və valideynlər arasında əməkdaşlıq bütün səylərin birləşdirilməsinə, qarşıya qoyulan vəzifələrin birgə həllinə, X-XI sinif şagirdlərinin həyatı üçün səmimi, mehriban mühitin bərqərar olmasına, valideynlərin müəllim və şagirdlərlə birlikdə yaradıcılıq bacarıqlarını mənimsəməsinə imkan verir. Bu və ya sinifdən xaric işin rəsmi hissəsinin birlikdə müzakirəsi keçirilməlidir. Müəllim tədbirin təşkilində kömək göstərmək istəyən, eyni zamanda tədbir iştirakçılarının fikirlərini dinləyən (əks etdirən) hər kəsə minnətdarlıq etməlidir.

II fəslin ***“Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işə pedaqoji rəhbərlik”*** adlanan üçüncü paraqrafında diqqət yetirilən məsələlər bunlardır:

pedaqoji proses – istər təlim prosesi, istərsə də sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər pedaqoji kollektivin ayrı-ayrı üzvləri (fənn müəllimləri, sinif rəhbərləri, uşaq birliyi rəhbəri, gənclər təşkilatı rəhbəri, direktorun tərbiyə işləri üzrə müavini, kitabxanaçı, praktik psixoloq və b.) tərəfindən həyata keçirilsə də, bu işlərə pedaqoji rəhbərlik lazım gəlir.

Eksperimentə cəlb edilmiş ümumtəhsil məktəblərində digər tədbirlərlə yanaşı şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması kimi mühüm işə pedaqoji rəhbərlik həyata keçirilirdi.

Şagird kollektivinin pedaqoji idarəetmə təcrübəsində bir sıra tələblərə (qaydalara) riayət etmək lazımdır:

1) pedaqoji rəhbərliyin şagirdlərin təbii müstəqillik təşəbbüsünün təşəbbüskarlıq göstərmək istəyi ilə birləşdirilməsi məqsəda uyğundur;

2) kollektiv dinamik sistemdir, daim dəyişir və inkişaf edir. Odur ki, onlara pedaqoji rəhbərlik də dəyişməz qala bilməz;

3) sinif rəhbəri sinifdə işləyən müəllim kollektivinə arxalandıqda, digər kollektivlərlə əməkdaşlıq etdikdə, ailə ilə əlaqə saxladıqda yüksək səmərəliliyə nail olur;

4) formalizm təhsilin qatı düşmənidir. Dəyərlərin prioritetini müəllim formalaşdırır: o, şagirdlərinə hansı nümunələri təqdim edirsə, onlarda həmin keyfiyyətlər formalaşır;

5) düzgün rəhbərliyin göstəricisi - sinif həyatının ən mühüm məsələlərinə dair kollektivdə ümumi fikrin olması;

6) tərbiyənin demokratikləşməsi kollektiv üzvlərinin öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə nəzarətin ləğvi demək deyil. Nəzarət sistemi kollektivin və hər bir şagirdin (şaqlı) inkişafının getdikcə daha yüksək səviyyəsinə yönəldilir və xüsusi olaraq əsas kollektivdə (üfüqi) nəzarət və özünənəzarəti reallaşdırır;

7) kollektivdə şəxsiyyətlərə münasibətlər çoxsəviyyəli struktura malikdir: şəxsi, tərəfdaşlıq; həvəsləndirici. Bu, pedaqoqu kollektiv qarşılıqlı fəaliyyətinin belə bir təşkilinə məcbur edir ki, kollektiv üzvləri arasında həmin münasibətlər dostluq birliyi, ünsiyyət, əməkdaşlıq prosesində birləşir. Müəllim şagirdləri tolerantlığa

alırdır, başqalarının nöqsanlarına münasibətdə səbirli olmağı, əsassız hərəkətləri, incitmələri bağışlamağı öyrədir;

8) fərdi tapşırıqların hazırlanmasında təkcə kollektivin ehtiyaclarından deyil, həm də şagirdlərin öz imkanlarından və maraqlarından çıxış etmək lazımdır;

Kollektivdə şəxsiyyət problemi psixoloji və pedaqoji problemdir. Rəhbərlik və tabeçilik; qərar qəbul etməkdə müstəqillik; şəxsiyyətlərarası münasibətlərin strukturu - bu və buna bənzər problemlər şəxsiyyətin formalaşmasına böyük təsir göstərir.

Düzgün rəhbərliyin göstəricisi sinif həyatının ən mühüm məsələlərinə dair kollektivdə ümumi fikrin olmasıdır. Kollektiv lazımı keyfiyyətlərin formalaşmasını gücləndirir və sürətləndirir: hər bir şagird bütün vəziyyətlərə hazır ola bilməz, bir dostun təcrübəsi, kollektiv rəy onu inandırmaqlı və lazımı sosial davranış xəttini inkişaf etdirməlidir.

Şagird kollektivinin idarə edilməsinin optimallaşdırılmasının ən mühüm şərti kollektivə tətbiq olunan tərbiyəvi təsirlərin bu proseslərin davamlılığını təmin edən vahid sistemə inteqrasiyasıdır. Bu inteqrasiyaya nail olmağın yolları:

-kollektivdə pedaqoji təsirlər kompleksindən istifadə;

-gündəlik həyatda kollektiv üzvlərinin bir-birinə daimi və çoxşaxəli qayğısı;

-kollektivin həyatında onun ayrı-ayrı üzvlərinə müsbət təsirini təmin edən əlverişli vəziyyətlərin yaradılması;

-şagirdlərin özünüidarəetmə funksiyalarının genişləndirilməsi;

- bütün şəxslərin səylərini kollektivlə birləşdirmək.

II fəslin dördüncü paragrafı "***Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələr***" adlanır. Pedaqoji eksperiment 3 mərhələdə (məşğələçisi, öyrədici və yoxlayıcı) Gəncə şəhərinin 15, 16, 17 nömrəli, Göygöl şəhəri E. Vəliyev adına 5 nömrəli və İ. Novruzov adına 4 nömrəli, Qazax rayonunun Mehdi Hüseyn adına məktəb-liseyində və Kosalar kənd orta məktəbində aparılmışdır.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı **fərziyyə** əsas götürülərək, eksperimentdən keçirilmişdir.

Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması aşağıdakı hallarda səmərəli olar:

-təşkilatçılıq fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələri, bu işin həyata keçirilməsinin metod və formaları ilə bağlı X-XI sinif şagirdləri ilə maarifləndirici işlər aparılarsa;

-yuxarı sinif şagirdləri təşkilatçılıq fəaliyyəti prosesinə və nəticələrinə verilən tələblərə bələd olarlarsa;

-onlar təhliletmə və öz işlərinə düzgün qiymət vermək bacarıqlarına yiyələnərlərsə - öz fəaliyyətlərini planlaşdırma və nəticələrini qabaqcadan proqnozlaşdırma bilərlər.

Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılığın necə təşəkkül tapdığını və səmərəliliyin necə əldə edildiyini aşkara çıxarmaqdan ötrü kütləvi sorğudan, müsahibə və müşahidədən, dərslərin dinlənilməsindən, induksiya və deduksiyadan, təhlil və tərkibdən, məktəb sənədlərinin və şagirdlərin yaradıcılıq məhsullarının öyrənilməsindən faydalandıq.

Fənn müəllimləri, sinif və məktəb rəhbərləri, gənclər təşkilatı rəhbəri, həmçinin yuxarı sinif şagirdləri ilə söhbətlər apardıq.

Araşdırmalar göstərdi ki, X-XI sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması sahəsində iş respublika ümumtəhsil məktəblərinin bir çoxunda lazımcı qurulur. Pedaqoji kollektivlərin üzvləri təlim prosesinin, ayrı-ayrı dərslərin təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici imkanlarından bəhrələnərək, pedaqoji texnologiya və innovasiyalardan, interaktiv təlim metodlarından, sinifdən xaric tədbirlərin imkanlarından istifadə edərək, böyük məktəb yaşlı uşaqlarda təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin inkişafına nail olurlar.

Lakin araşdırmalar eyni zamanda göstərdi ki, bəzi ümumtəhsil məktəblərində haqqında danışılan sahədə səmərəli işlər görülmür. Aydınlaşdırdıq ki, şagirdlərin bəziləri ictimai tapşırıqları yerini yetirərkən, yaxud bu və ya digər sinifdən xaric tədbirin təşkilində iştirak edərkən rəhbər-təbə şəxs münasibətlərini qurmağı bacarmırlar. Məlum oldu ki, bir çox şagirdlərdə təşkilatçılıq bacarıq və qabiliyyətləri lazımi səviyyədə təşəkkül tapmayıb. Tədbirlərin təşkilatçıları sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri, kitabxanaçılar, gənclər

təşkilatı rəhbəri və başqalarıdır. Yuxarı sinif şagirdləri ayrı-ayrı tədbirlərdə passiv dinləyicilər kimi iştirak edirdilər.

Yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə eksperimental işin birinci mərhələsinin məqsədi metodların və tədqiqat bazasının seçimi idi. Tədqiqatımızın birinci fəslində problemin nəzəri təhlili aparıldı və empirik təcrübə öyrənildi.

Təşkilatçılıq qabiliyyətinin təzahürünün təşkilatçı-şagirdin şəxsiyyət xüsusiyyətlərindən (temperament, sosial-psixoloji) asılı olduğu aşkara çıxdı. X-XI sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin temperamentini, sosial-psixoloji tipini və oriyentasiyasını öyrənməyə yönələn şəxsiyyət anketləri əsasında diaqnostik metodları müəyyənləşdirməyə çalışdıq.

Eksperimental metodlar seçilərkən məktəblilərin alternativ və adekvat şəxsi xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində dayandı.

Eksperimental işin ikinci mərhələsində şagirdlərin şəxsi xüsusiyyətləri və təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin ilkin səviyyəsi öyrənildi. Bu məqsədlə X-XI sinif şagirdləri iki qrupa (eksperimental və kontrol) bölündü. Zəruri metodlar vasitəsilə aşağıdakılar qiymətləndirildi: təşkilatçılıq qabiliyyətlərin idrak, emosional-iradi və davranış komponentləri; yuxarı sinif şagirdlərinin temperamenti, sosial-psixoloji şəxsiyyət tipi və nəzarət imkanları.

Təşkilatçılıq fəaliyyəti ilə bağlı biliklərin mənimsənilməsi səviyyəsinə aydınlıq gətirilmişdir. Emosional-iradi komponent səviyyəsində X-XI siniflərdə təhsil alan oğlanların və qızların empatiya və iradi keyfiyyətləri öyrənilmişdir.

Etibarlı nəticələr əldə etmək və kontrol və eksperimental qrupların göstəriciləri tutuşdurulmuşdur.

Şəxsi xüsusiyyətləri təşkilatçılıq qabiliyyətinin göstəricilərinə uyğun gəlməyən məktəblilərə psixoloji dəstək təşkil olundu. Təşkilatçılıq fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi təşkilatçılıq qabiliyyətinin formalaşdırılmasının başlıca pedaqoji-psixoloji şərti kimi dəyərləndirilmişdir. Bütün bunlar qabaqcıl təşkilatçılıq təcrübəsini öyrənməyə imkan vermişdir.

Eksperimentin yekun mərhələsinin məqsədi təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi modelinin səmərəliliyini müəyyənləşdirməkdən ibarət idi. Son mərhələnin vəzifələri yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması sisteminin tətbiqi nəticələrinin təhlili və onların ümumtəhsil məktəb təcrübəsində tətbiqi üçün praktik tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tuturdu.

Eksperimental siniflərdə məqsədyönlü, fasiləsiz, mütəşəkkil və sistemli işlər, həmin siniflərin müəllimləri ilə rəy mübadilələri keçirilirdi. Bu kimi məsləhətləşmələr eksperimental sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə, məktəblilərin təşkilatçılıq şüuruna, təşkilatçılıq təcrübəsinə yiyələnmələrinə kömək göstərirdi.

Təlim prosesi, dərslər, sinifdən xaric tədbirlər vaxtaşırı müşahidə edilir, müəllimlər və şagirdlərlə söhbət aparılırdı.

Pedaqoji eksperimentin sonuncu - yoxlayıcı mərhələsində şagirdlər də sorğuya cəlb edildilər. Göstəricilərlə cədvəl 2.4.2.-də tanış olmaq mümkündür:

Cədvəl 2.4.2.

Eksperimental və kontrol sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinə yiyələnmə səviyyələrini bildirən göstəricilər

Sıra №	Araşdırılan məsələlər	Səviyyələr					
		Yüksək (nəfərlə)		Orta (nəfərlə)		Aşağı (nəfərlə)	
		Eks.	Ko ntr	E ks	Ko ntr	E ks	Kont r.

Cədvəl 2.4.2.-nin ardı

1	Təşkilatçılıq qabiliyyəti dedikdə nə başa düşülməlidir?	72	51	27	35	2	14
2.	Təşkilatçılıq qabiliyyətinə yiyələnmək hökmən lazımdır?	69	42	29	42	3	16
3.	Təşkilatçılıq qabiliyyəti nə zaman lazım olur?	75	47	22	38	4	15
4.	Kimə təşkilatçı demək olar?	70	61	30	36	1	3
5.	Məktəbdə təşkilatçılıq işlərini müəllimin, yoxsa şagirdlərin həyata keçirməsi məsləhətdir?	77	55	22	40	2	5
6.	Təşkilatçı hansı keyfiyyətlərə malik olmalıdır?	72	58	29	30	-	12
7.	Təşkilatçı şagird və lider. Bunlar bir-birindən hansı keyfiyyətlərinə görə fərqlənirlər?	74	63	26	31	1	6
8	Şagirdlər arasında kimə lider demək olar?	78	65	22	30	2	5
9.	Özünü təlimatlandırma nə deməkdir?	69	49	27	30	5	11
10.	Özünə yüksək tələbkarlıq dedikdə nə başa düşülməlidir?	64	52	32	38	5	10

Qeyd: Sorğuda eksperimental siniflərdən 101, kontrol siniflərdən 100 şagird iştirak etmişdir

Cədvəllərdən eksperiment və kontrol siniflərin göstəriciləri ilə tanış olmaq mümkündür.

Tədqiqat göstərmişdir ki, sistemli, məqsədyönlü, ardıcıl işlər şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Nəticədə kontrol sinif şagirdlərinə nisbətən eksperimental sinif şagirdlərində təşkilatçılıq şüuru uğurla formalaşır.

Tədqiqat aşağıdakı **nəticələrə** gəlməyə imkan vermişdir:

1. Böyüyən nəslin, o cümlədən yuxarı sinif şagirdlərinin nümunəvi şəxsiyyət kimi təşəkkül tapıb formalaşmasında bir çox vasitələrdən istifadə olunur. Həmin vasitələr arasında təşkilatçılıq qabiliyyətlərinə yiyələnmə özünəməxsus rol oynayır.

2. Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işə uşaqlar hələ kiçik yaşlarında ikən başlamaq lazımdır. Bu sahədə valideynlərin – ata və anaların, ailənin digər yaşlı üzvlərinin üzərinə mühüm vəzifələr düşür.

3. Ümumtəhsil məktəblərində ayrı-ayrı fənlərin təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyalarının nəzərə alınması şagirdlərdə digər qabiliyyətlər kimi təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin də inkişaf etdirilməsinə öz köməyini göstərir. Həmin sahədə müəllimin rolu böyükdür. Məktəbdə təlim prosesinin imkanlarından faydalanmaq lazımdır. Bu baxımdan X-XI siniflərdə Fiziki tərbiyə və Çağırışa qədərki hazırlıq fənlərinin imkanlarından istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

4. Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasında sinifdən xaric tədbirlər mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sinifdən xaric işin söhbət, yarış, müzakirə və disput, adlı-sanlı adamlarla, Vətən müharibəsi qəhrəmanları və iştirakçıları, qaziləri, elm, mədəniyyət, incəsənət, idman xadimləri, yazıçı və şairlərlə görüşlər, müsabiqələr, viktorinalar, şagird konfransları, dəyirmi masa ətrafında görüşlər, kinofilmlərə, televiziya və teatr

tamaşalarına, sərğilərə baxışlar, məktəbdə müxtəlif klub və dərnəklərin işi zəngin imkanlar açır.

5. X-XI sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin səmərəli şəkildə həyata keçirməsi, uğurlu nəticələrə nail olmaq üçün xüsusi pedaqoji rəhbərliyə ehtiyac vardır.

6. Təşkilatçı şagirdin öz yoldaşlarının psixologiyasını, hiss və düşüncələrini daha yaxşı başa düşməsi təşkilatçılıq fəaliyyətində daha yaxşı nəticələrə yiyələnməyə şərait yaradır.

7. Sinifdən xaric fəaliyyət zamanı şagirdlər tərəfindən intizamın pozulması halları müşahidə olunarkən əlverişli və münasib davranış tərzinin seçilməsi mühüm tələblərdən biridir. Optimal səmərəli pedaqoji tələblər irəli sürmək, onların yerinə yetirilməsinə nail olmaq, tərbiyəvi funksiyaya yerinə yetirmək vacibdir və s.

Tədqiqatla bağlı irəli sürülən **təkliflər** bunlardır:

1. Müxtəlif yaş dövrləri üzrə təhsilənlərlə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi problemləri üzrə tədqiqatların davam etdirilməsi məqsədə uyğundur.

2. I-XI sinifləri əhatə edən “Ümumtəhsil məktəblərində sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirlər proqramı”nın hazırlanıb nəşr olunması son dərəcə faydalıdır. Həmin proqramda sinifdən xaric və məktəbdənkənar işin, milli tərbiyənin müxtəlif tərkib hissələrinin ayrı-ayrı formalarının, məzmununun əhatə olunması, eyni zamanda təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin nəzərdə tutulması lazım bilinir.

3. I-XI sinifləri özündə birləşdirən “Şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması” adlı monoqrafiyanın hazırlanaraq nəşr edilməsi məsləhətdir.

Tədqiqatın məzmunu, əsas elmi ideyaları və alınan nəticələr iddiaçının nəşr etdirdiyi aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Şəxsiyyətin ahəngdar inkişafında təşkilatçılıq qabiliyyətinin rolu // –Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, –2017. № 6, –s. 54-57

2. Yuxarı sinif şagirdlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin pedaqoji əsasları // –Bakı: Azərbaycan

Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, –2019. №2, –s. 81-84

3. Характеристика организаторских способностей старшеклассников//–Одесса: Причерноморский научно-докладной институт экономики инновации, Инновационная педагогика,– 2018. – выпуск-6, –с.53-57

4. Formation of organizational abilities in high school students as a requirement of new pedagogical thinking // –В сетевом, рецензируемом, реферируемом и индексируемом журнале «Бюллетень науки и практики»,–(апреля) 2021 г. № 4, – с.451-454

5. Şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması problemi baxımından mövcud ədəbiyyatın təhlili // –AMEA-nın Gəncə Bölməsinin Xəbərlər məcmuəsi. “Pedaqoji” elmlər seriyası, –2021. №1, –s. 122-126

6. Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması yeni pedaqoji təfəkkürün tələbi kimi // –AMEA-nın Gəncə Bölməsinin Xəbərlər məcmuəsi. “Pedaqoji” elmlər seriyası. –2021.

7. Yeni pedaqoji təfəkkürün tələbi: Şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərini formalaşdırılması // –Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, – 2021. № 6, –s. 39-44

8. Şagirdlərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemlər İnstitutu, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu: “Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi və müasir təhsil konsepsiyaları” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan: –16-17 dekabr, – 2014, –s. 233

9. Təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması şəxsiyyət tərbiyəsinin vəzifəsi kimi // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu: “Təhsildə mənəvi-əxlaqi dəyərlər: harmonik şəxsiyyətin inkişafı” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: –5-6 dekabr, –2014, – s. 186

10. Yuxarı sinif şagirdlərin təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin səviyyəsinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi // Azərbaycan

Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu: “Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi: məzmun və vəsaitlərin yaradılması problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: –25 iyun, –2016, –s. 82

11. Şagirdlərə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin aşılmasında müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulmasının rolu // Gəncə Dövlət Universiteti: Gənc alimlərin II beynəlxalq elmi konfransının materialları. Gəncə: –26-27 oktyabr, –2017, – s. 339-341

12. Педагогическое руководство работе по формированию организаторских способностей у старшеклассников // Наука, образование, инновации: Актуальные вопросы и современные аспекты. Сборник статей VII международной научно-практической конференции. Пенза: –10 мая, –2021, –171-174

13. Müasir mərhələdə məktəblilərdə təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin tərbiyə edilməsi // “Müasir təhsilin inkişaf strategiyaları: uğurlu çağırışlar” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naхçıvan şəhəri, 26-27 noyabr, –2021, –s. 15-17

Dissertasiyanın müdafiəsi 27 05 2022-ci il tarixində saat 140 Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.40 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Naxçıvan MR, Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti 1, Az7003, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Dissertasiya ilə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rəsmi internet saytında (www.nmi.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 26 04 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 23.04.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 38.419

Tiraj: 100